

# Bubczyk, Robert

---

"Birth of the Chess Queen: a History",  
Marilyn Yalom, New York 2004 :  
[recenzja]

---

Przegląd Historyczny 97/3, 430-431

---

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

W konkluzji Leszka stwierdza między innymi, że autorzy bizantyńscy przedstawiali władców bułgarskich najczęściej przy okazji wzmianek dotyczących konfliktów między Bizancjum a Bułgarią. Źródła bizantyńskie, przedstawiające władców bułgarskich panujących w okresie przed chrystianizacją państwa, ukazują wizerunek władców pogańskich, barbarzyńskich, wrogich Cesarstwu. Konwersja Bułgarii na chrześcijaństwo przyniosła pewne zmiany. Najważniejszym kryterium oceny bułgarskich panujących stała się ich postawa jako chrześcijan. W tym kontekście najwyższemu został oceniony pierwszy chrześcijański władca Bułgarii, Borys-Michał. Z kolei Symeon był ukazany jako bezbożnik. Autor w zasadzie akceptuje obecny w historiografii pogląd, który wskazuje, że najważniejszym kryterium dokonywanej przez bizantyńskich pisarzy oceny określonego bułgarskiego władcy był jego stosunek do Cesarstwa Bizantyńskiego. Leszka wskazuje jednak, między innymi, że w przypadku, gdy dany pisarz bizantyński był niechętny czy też wrogi określonemu cesarzowi, z którym pozostawał w konflikcie chan bułgarski, negatywna opinia o tym ostatnim była najczęściej łagodzona. Autorzy bizantyńscy nie dążyli, w zasadzie, do bliższego ukazania bułgarskich władców, ich wyglądu, upodobań i dokonań w trakcie rządów.

G. R.

Marilyn Yalom, *Birth of the Chess Queen: a History*, HarperCollins, New York 2004, s. 272.

Najnowsza praca Marilyn Yalom, autorki poczytnych książek z gatunku *gender studies*, takich jak „A History of the Wife” czy „A History of the Breast”, jest tym razem poświęcona historycznemu ujęciu gry w szachy. Amerykańska badaczka z Uniwersytetu Stanforda skoncentrowała swą uwagę na jednym aspekcie tej popularnej gry, „karierze”, która stała się udziałem bierki królowej w szachach. Na warsztat pisarski autorki trafiło zajęcie, które już w XI stuleciu weszło do kanonu rozrywek najwyższych warstw w feudalnych społeczeństwach Europy średniowiecznej i święciło triumfy jako jeden z emblematów rycerskości aż do czasów wczesnonowoczesnych. Celem, jaki wyznaczyła sobie Marilyn Yalom, było określenie przyczyn pojawienia się królowej w grze w szachy, czyli zastąpienia bierki wezyra przez bierkę królową, co nastąpiło niebawem po upowszechnieniu się gry w szachy w Europie i jej wzrastającej pozycji w grze. Badaczka wiąże tę modyfikację szachowych figur ze szczególną pozycją kobiety w kulturze chrześcijańskiej Europy. W odróżnieniu od politycznych i społecznych uwarunkowań, które prowadziły do umniejszenia roli niewiast w ojczyźnie szachów, Indiach, a także w krajach, które znaczyły trasę ich wędrówki na teren starego kontynentu — w Persji i na arabskim Bliskim Wschodzie (np. poligamia) — w Europie średniowiecznej kobiety były obdarzone stosunkowo licznymi przywilejami. Zdarzało się, co podkreśla Yalom, że w niektórych krajach europejskich mogły rządzić państwem, dziedzicząc królewski tron w przypadku braku męskiego potomka lub też pełnić wpływową funkcję regentki podczas małoletności następcy tronu.

Krótko po tym, gdy wraz z podbojami Arabów gra w szachy przywędrowała na kontynent europejski, zaczęła ona, zrazu na Półwyspach Iberyjskim i Apenińskim, później zaś dalej — na północy Europy, odzwierciedlać, poprzez funkcje swych bierek i zasady gry, społeczeństwo chrześcijańskie w jego zhierarchizowanej strukturze. Wówczas właśnie dokonały się przeobrażenia bierek szachowych: królowa zastąpiła wezyra, rycerz — konia, biskup — słonia. Początkowo jednak pozycja królowej w grze była bardzo słaba, co odzwierciedlały jej bardzo ograniczone możliwości manewru na szachownicy. Ta sytuacja zmieniła się jednak i już w schyłku średniowiecza (druga połowa XV w.) rola królowej wzrosła do tego stopnia, że stała się najsilniejszą bierką na szachownicy, tak jak w dzisiejszych szachach. Yalom stara się dokonać kulturowej analizy tego fenomenu. Na podstawie analizy porównawczej źródeł pisanych i archeologicznych, a także ustaleń współczesnej historiografii, autorka stoi na stanowisku, że wpływ na pozycję bierki królowej miało kilka zasadniczych czynników. Jednym z nich był szerzący się na starym kontynencie szczególnie w XII–XIII w. kult maryjny, co pociągało za sobą wzrost znaczenia kobiety w roli matki–rodzicielki. Istotną rolę odegrał też rozpowszechniony w pełnym średniowieczu etos rycerski i towa-

rzyszający mu ideał miłości dworskiej, która z damy czyniła przedmiot uwielbienia. Swoje przekonujące tezy autorka wspiera licznymi przykładami z życia wybitnych postaci historycznych — królowych, których pozycję polityczną i społeczną rozważa właśnie w kontekście ich wpływu na wzrost znaczenia bierki królowej w szachach. Podążając obranym przez Yalom tropem, czytelnik ma okazję przyjrzeć się żywotom m.in. Adelajdy i Teofano, których niezwykle silna pozycja na cesarskim dworze Ottonów u schyłku X stulecia sprawiła, że to właśnie one, zdaniem autorki, stały się inspiracją dla wyparcia z gry w szachy bierki wezyra i wprowadzenia na jego miejsce królowej, co po raz pierwszy widoczne jest w najstarszym zachowanym poemacie o szachach *Versus de Scachis* (ok. 990 r.). Łączenie tych dwu wybitnych skądinąd postaci życia politycznego Cesarstwa z wprowadzeniem do gry bierki królowej jest jednak tylko domysłem, który wymaga potwierdzenia w źródłach.

W dalszej części wywodu autorka analizuje biografie wielu innych królowych, księżnych i hrabin z różnych zakątków średniowiecznej Europy (m.in. Eleanor z Akwitanii, Bianki Kastylijskiej i Izabeli Kastylijskiej), biorąc za wyznacznik ich osobisty związek z szachami i starając się określić wpływ ich dokonań w życiu politycznym na umacnianie pozycji bierki królowej w szachach. W książce nie brak też poszukiwań zainteresowań grą w szachy przez żeńskie postaci fikcyjne, władczyni–bohaterki rzeczywistości przedstawionej, która pojawia się w twórczości Chretien de Troyes, Marie de France czy w romansach arturiańskich. Zdaje się, że ta szeroko zakreślona panorama zaangażowania się wybitnych kobiet w grę w szachy stanowi najbardziej wartościowy element książki. Czytelnik uzmysławia sobie bowiem fakt, że na gruncie tej rozrywki istniało w średniowiecznej Europie swoiste równouprawnienie. W świecie rycerskich społeczności, który często w powszechnym mniemaniu charakteryzował się dominacją mężczyzn na wielu obszarach życia politycznego i społecznego, gra w szachy była jednym z nielicznych wyjątków. Tam, gdzie wchodził w grę i o zwycięstwie decydował intelekt, a nie przymioty fizyczne, przedstawicielki płci pięknej z powodzeniem dorównywały mężczyznom, a nawet okazywały się od nich lepsze.

R. B.

Radosław Sikora, *Fenomen husarii*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 271.

Husaria zawsze fascynowała nie tylko osoby zainteresowane historią wojskowości staropolskiej. „Fenomen husarii” jest kolejną pozycją o tym najsłynniejszym typie polskiej jazdy. Nie jest to jednak książka opisująca, tak jak wiele innych, historię powstania oraz zwycięstw i porażek husarii. Radosław Sikora dąży do kompleksowego przedstawienia tej formacji, omawiając jej wyposażenie, taktykę oraz źródła jej wysokiego morale. Ogranicza się do okresu 1576–1696, pomijając, co za tym idzie, kwestie jej pochodzenia. Książka nie posiada też rozdziału poświęconego bitwom z udziałem husarii. Opisy walk pojawiają się wyłącznie jako ilustracje różnych tez autora.

Praca ma na celu ożywienie dyskusji na temat roli i znaczenia husarii w wojskach Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz przyczyn zmniejszenia jej skuteczności na polach bitew. Uwypuklone jest to najbardziej w rozdziałach poświęconych sile ognia piechoty oraz zbroi i kopii husarskiej. Radosław Sikora jest absolwentem Wydziału Mechaniczno-Energetycznego Politechniki Wrocławskiej, a zarazem hobbystą, zajmującym się m.in. rekonstrukcją technologii produkcji i użytkowania dawnej broni. W związku z tym prezentuje odmienne podejście od dotychczas spotykanych prób wyjaśnienia przyczyn sukcesów i porażek husarii. Przeprowadza m.in. ilościową analizę skuteczności broni palnej piechoty oraz analizę mechaniczną zalet i wad kopii husarskiej. Przy opisie wyposażenia husarskiego wykorzystuje własne doświadczenia w jego wytwarzaniu i używaniu (np. s. 63). Nie poprzestaje jednak na tym. Dodatkowo, korzystając z pamiętników husarzy, próbuje wyjaśnić olbrzymią (do połowy XVII w.) skuteczność tej formacji na polu bitwy oraz przyczyny jej późniejszych porażek. Korzysta jednak wyłącznie z pamiętników i dokumentów wydanych drukiem (w sumie z 26 pozycji). Sprawia to, że wielokrotnie pod-